

Sopar a Barcelona en honor d'Albert Einstein (1923)*

Emma Sallent[†] i Antoni Roca[‡]

Introducció

En el món de la investigació històrica, hi ha molts treballs que se centren en l'anàlisi de documents. En la història antiga o medieval, un document únic pot arribar a adquirir una importància cabdal, donada l'escasesa extrema de rastres. Tanmateix, no és tan freqüent que un sol document sigui la font principal d'informació d'un episodi històric contemporani.

Albert Einstein estigué a Barcelona del 22 de febrer a l'1 de març de 1923 fent un curs a l'Institut d'Estudis Catalans. Després anà a Madrid a repetir el curs i, finalment, abans de tornar a Berlín, féu un parell de conferències a Saragossa. L'estada d'Einstein a Espanya tingué un gran ressò i ha suscitat molts treballs, tot i que encara hi ha molt a dir quant a la valoració de la seva presència entre nosaltres. Alguns afirmen que des del punt de vista científic el curs d'Einstein va ser una anècdota. No és el nostre propòsit entrar en aquesta discussió, però, en canvi, volem tornar a mostrar, com ja ho ha fet Thomas F. Glick, que la petjada humana de la seva visita fou més fonda del que se sol creure. I a més, aquesta petjada fou recíproca, és a dir, tant en ell mateix com en els que el reberen.

Per mostrar-ho, hem escollit un testimoni material de la visita d'Einstein a Barcelona, el menú del sopar privat que li oferí Rafael Campalans el dia 27 de febrer. Des que en localitzàrem un exemplar al Fons Terradas de l'Institut d'Estudis Catalans, aquest menú ha despertat curiositat pel fet d'estar imprès amb cura i perquè la llista dels plats està escrita en el que els diaris anomenaren *llatí relativista*. El menú ja fou reproduït l'any 1980 en la portada del número 3 de la revista (*ciència*). Thomas Glick l'ha emprat com a il·lustració dels seus treballs sobre la difusió comparativa de la relativitat a Espanya. Igualment, l'han demanat en diverses exposicions, entre les quals «La mirada dels científics» (Depar-

tament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona, gener-febrer de 1992), «Esteve Terradas Illa. Enginyeria, arquitectura i ciència al segle XX» (Enginyeria i Arquitectura La Salle, Barcelona, gener-abril de 2004) i «Einstein en España» (Residencia de Estudiantes, Madrid, juny-juliol de 2005).

El sopar a casa de Rafael Campalans és, evidentment, un fet menor de la visita d'Einstein a Barcelona, però, en canvi, ens revela alguns aspectes que altrament se'ns escaparien. Per exemple, el clima de bona entesa i d'amabilitat que els que convidaren Einstein volgueren crear. Segons tots els indicis ho aconseguiren.

La visita a Espanya de 1923

Einstein fou convidat a fer un curs a l'Institut d'Estudis Catalans i a la Universitat de Madrid el 1920, com reflecteix una carta que li envià Julio Rey Pastor el 22 d'abril en nom de les dues entitats. La fama d'Einstein s'havia desfermat des del novembre de l'any anterior, en anunciar-se els resultats de l'observació de l'eclipsi de maig de 1919. Pel que fa a Barcelona, l'Institut i el Consell de Pedagogia organitzaven des de 1915 els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi que ja havien acollit personalitats destacades que presentaren temes propers als desenvolupaments d'Einstein, com ara Tullio Levi-Civita (1921), Hermann Weyl (1922) i Arnold Sommerfeld (1922). Esteve Terradas Illa era el responsable dels cursos de física i matemàtiques i ell mateix havia intervingut parlant sobre física quàntica (1915) i relativitat (1920).

Einstein no va poder acceptar la invitació de 1920, perquè havia començat la seva gira mundial que el portà el 1921 als Estats Units, on féu campanya en favor de la fundació d'una universitat hebrea a Jerusalem, llavors sota control britànic, i el 1922, a París, on impartí un curs de gran ressò al Collège de France, entre altres compromisos. Tanmateix, el juliol de 1921 escrigué a Terradas que, tot i no poder venir aquell any, estaria disponible el curs 1922–23, «si encara mantenen la invitació». El 1922 diverses persones tractaren els darrers detalls de la visita. Sabem que l'enginyer químic Casimir Lana Sarrate, que viatjava freqüentment a Alemanya, s'entrevistà amb ell a Berlín. Aquell estiu, Terradas, fent un parèntesi en les seves vacances a França i Suïssa, anà igualment a Berlín a parlar amb Einstein. Una carta de Terradas a Rafael Campalans de setembre de

*Aquest treball apareix simultàniament en aquesta revista i a la revista *Quark*, en aquest cas en versió castellana. Agraïm a les direccions de les dues revistes aquesta oportunitat.

[†]Emma Sallent Del Colombo (Barcelona, 1970) és llicenciada en Física per la Universitat de Barcelona (1996). Actualment és doctoranda en Història de la Física al Departament de Física Fonamental, de la Universitat de Barcelona.

[‡]Antoni Roca Rosell (Barcelona, 1951) és doctor en Física per la Universidad Autónoma de Madrid (1990) i actualment és professor d'història de la ciència i de la tècnica a la Universitat Politècnica de Catalunya, on forma part del Centre de Recerca per a la Història de la Tècnica (ETSEIB).

1922 des de Carnac, a la Bretanya francesa, demanava quina quantitat se li podia oferir, si 3.000 o 4.000 pessetes. Campalans, llavors responsable d'instrucció pública del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat (Balcells, 1985), li respongué que, tot i no tenir cap pressupost aprovat, li podia prometre 3.000 pessetes. Finalment, n'hi pagaren 3.500, segons consta en els arxius de la Mancomunitat.¹

Einstein passà vuit dies a Barcelona. Venia de la seva famosa gira pel Japó, on rebé una atenció extraordinària. Sembla que hi impartí una conferència de 6 hores! De tornada cap a Europa, envià un telegrama des de Singapur als responsables de la Mancomunitat. Tanmateix, s'aturà uns dies a Palestina, en una visita que el commogué profundament. A continuació seguí cap a Toulon, on agafà el tren cap a Barcelona. Arribà el dia 22 de febrer de 1923, un dijous, i ningú no l'esperava a l'estació, ja que no havia tingut temps d'avisar. Anà a casa de Terradas, que no hi era, i li deixà una nota en què li preguntava a quin hotel havia d'anar. Després d'entrar en contacte amb Lana Sarrate i Campalans, el mateix dia anà a l'Hotel Colón, on tenia reservada l'habitació. Marxà de Barcelona el dijous de la setmana següent, 1 de març, amb un tren que el duqué a Madrid. A la capital la seva estada fou una mica més llarga. En sortí el 12 de març i s'aturà a Saragossa, on pronuncià dues conferències. Se n'anà el 14 de març. Sembla que s'estigué a Barcelona un dia abans de tornar a Berlín el dia 15 de març. Glick suposa que es trobà de nou amb Campalans. Algun diari digué que havia anat a Bilbao, però no és cert: retornà directament a Berlín.

El sopar

A més de les conferències, que impartí els dies 24, 26 i 28 a l'Institut d'Estudis Catalans, d'una conferència addicional, el dia 27, a l'Acadèmia de Ciències, i d'actes protocol·laris, Einstein fou convidat a sopar a casa de Rafael Campalans el mateix dimarts 27 de febrer.² La invitació de Campalans s'ha d'entendre en diversos sentits. En primer lloc, ell representava la principal institució que l'havia convidat, el Consell de Pedagogia de la Mancomunitat. Tanmateix, Campalans, enginyer industrial, era una persona amb cultura científica avançada, fins al punt que publicà a la premsa una ressenya de les conferències de Tullio Levi-Civita. Finalment, era un dels dirigents d'un nou corrent socialista, que compaginava la lluita pels drets dels treballadors i la igualtat social amb el reconeixement de la identitat nacional catalana. L'admiració de Campalans per Einstein era, doncs, no solament com a científic, sinó com a representant d'unes idees de justícia social, que Einstein havia defensat sempre.

¹L'Ajuntament de Barcelona es féu càrrec de les despeses d'allotjament.

²Vegeu la contribució de Roca Rosell a Sánchez Ron (coord.), 2005.

Aquesta invitació a sopar, de tota manera, era una de les moltes que Einstein rebé. Segons consta a l'expedient de protocol de l'Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona,³ el president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, li organitzà un sopar a l'Hotel Ritz el dia 26, al qual va ser convidat l'alcalde de Barcelona i, molt probablement, també Rafael Campalans.

Tanmateix, el sopar del dia 27 fou especial. La premsa l'anuncià com un dels actes destacats de l'estada d'Einstein. Centrem-nos, ara, en el menú que fou imprès, del qual es conserven poques còpies. Es pot veure que es tingué en compte el disseny, seguint el gust noucentista del moment, incorporant-hi la lletra gòtica, tan comuna a Alemanya. Tot i que el reproduïm, hem fet una transcripció del text i, a continuació, n'oferim una versió —o potser millor, una interpretació— catalana. Tot allò que apareix entre claudàtors i claus ho hem afegit nosaltres.

Transcripció del menú

[Anvers]/**Coena in honorem Doctoris Einstein Pontificis scientiarum**

{signatura autògrafa} Albert Einstein 1923

[Revers]/**Scientia a priori**

Solida

Cannulae Fizeauniensis⁴
 Penaei Caramote et Mollusci Gaussensis cum jure Magonensi in perihelio
 Fabae Laurentzianae catalaunice transformate⁵
 Phasianus nycthemerus Minkowskiensis, quadriplex dimensionones⁶
 Homo platonius secundum Diogenem cum jure Michelsoniense
 Continuos⁷ Euclidianus glaciatus
 Encasadae Furni Sancti Jacobi et Saccharea edulia Weyliensia, simultanea
 Fructus Galilei

Liquida

Castrum Remedii gravitatorium
 Xeres Thii Josephi inertialis
 Malum parvum cum Doppler effectu
 Xampanyus relativisticus Codorniensis deflectens lucem
 Caffea sobraliensis cum spirituosibus liquoribus et vectoribus tabacalibus

Tempus locale:

II Kalendas Martii, Anno XLIV Erae Einsteinianae

³Agraïm a Vladimir de Semir i a Joaquim Bosch que ens hagin fet arribar una còpia dels documents continguts en aquest expedient.

⁴Per concordança hauria de dir Fizeaunienses. També en les línies següents Gaussenses i Michelsonensi.

⁵Transformatae.

⁶Quadriplex dimensionones.

⁷Continuus.

Locus:

Aedibus Campalani, studiosi catalaunici Barcinonensis

Versió catalana

[Anvers]/ **Sopar en honor del doctor Einstein pontífex de la ciència**

{signatura autògrafa} Albert Einstein 1923

[Revers]/**Ciència a priori**

Sòlids

Canelons⁸ a la Fizeau

Llagostins i musclos a la Gauss amb salsa maionesa en el periheli

Faves a la Lorentz transformades a la catalana

Faisà platejat a la Minkowski en quatre dimensions

Home platònic segons Diògenes [pollastre] amb salsa a la Michelson

Gelat continu euclidià

Enquesades, del Forn de Sant Jaume, i rebosteria a la Weyl, simultànies

Fruita de Galileu

Líquids

[Vi] Castell del Remei gravitatori

Xerès inercial Tío Pepe

Poma petita amb efecte Doppler [sidra]

Xampany Codorniu relativista que defleix la llum

Cafè de Sobral [Brasil] amb licors espirituosos i vectors de tabac

Temps local:

Dia segon abans de les calendes de març de l'any XLIV de l'era einsteiniana [1923]

Lloc:

Residència de Campalans, estudiós català de Barcelona

A cada línia, almenys un detall

En totes les línies del menú, hi podem trobar alguna referència a Einstein i a les seves contribucions, així com a diversos científics que el precediren. En clau irònica, tot el menú és un homenatge a Einstein.

El menú té dos encapçalaments, on ja comença la ironia. En l'anvers del document, hi trobem la descripció de l'acte: és un homenatge al més gran *pontífex* de la ciència. Després, en el revers, hi posa «Ciència a priori», on la ironia rau tant en el fet d'anomenar *ciència* l'acte de menjar com en el fet de considerar-la «a priori». Aquesta expressió té el seu origen en els judicis sintètics a priori de Kant, és a dir, elements del nostre pensament previs al coneixement que, per consegüent, en són la guia inexorable. Per Kant, l'espai i el temps eren a priori, cosa que Einstein havia posat en qüestió en la seva teoria de la relativitat. El títol del menú

⁸Havíem considerat la possibilitat que fossin macarrons, però les nebodes de Campalans, senyores Alicia i Enriqueta Marlet Campalans, estan convençudes que foren canelons. Comunicació personal de 2 de juliol de 2005.

era, doncs, una vindicació de la posició absoluta que la gastronomia ocupa en el pensament.

A continuació, es designen com a sòlids i líquids els dos components del sopar, cosa que ens fa pensar en els treballs d'Einstein de física quàntica sobre la calor específica dels sòlids i sobre problemes de dissolucions de líquids i capil·laritat.

En les denominacions dels plats trobem referències enginyoses a protagonistes de la nova física. En dir que els canelons eren a la Fizeau, s'introduïa la broma que podien servir per fer una experiència d'interferometria, com la que havia portat a terme aquest científic francès en les mesures de la velocitat de la llum. Els musclos i les gambes eren a la Gauss, com si aquests fruits del mar modifiquessin la geometria de l'espai en el sentit que Gauss va començar a estudiar. Els musclos i les gambes portaven salsa maionesa al periheli, el punt de l'el·lipse més a prop d'un dels focus. Amb la seva teoria general de la relativitat, Einstein havia donat una explicació al moviment anòmal del periheli de Mercuri, és a dir en la distància més curta del planeta al Sol.

Les faves a la Lorentz transformades a la catalana són una referència clara a un dels eixos de la relativitat restringida, les transformacions sota les quals les lleis de la física són invariants. El faisà platejat s'anuncia en quatre dimensions a la Minkowski, antic professor d'Einstein, que proposà la formulació en quadrivectors de la relativitat.

Que un home platònic segons Diògenes sigui un pollastre forma part de la tradició filosòfica. Plató va definir l'home com un bípede sense plomes. Diògenes el cínic, per burlar-se d'aquesta definició, li envià un pollastre plomat. Aquest episodi s'ha reflectit en diverses representacions, en què Diògenes apareix amb la bóta i el pollastre. N'hem localitzat una a la col·lecció de gravats de l'ETH de Zuric, on Einstein estudià i, més tard, hi fou professor. Els comensals i Einstein, tots amb una forta cultura clàssica, com correspon a l'època, devien estar molt familiaritzats amb aquesta anècdota, que ha perdut part de la seva vigència.⁹ Només una de les persones consultades per nosaltres —d'una mostra sense cap pretensió de representativitat— recordava la ironia de Diògenes. Finalment, el gelat és continu i euclidià; tenint en compte que Einstein emprà les geometries no euclidianes, això potser vol dir que el gelat era tradicional.

La referència a les *enquesades* és molt particular. Es tracta d'un pastís amb formatge fresc (mató) que fabricava —i fabrica— la pastisseria Forn de Sant Jaume, a la rambla de Catalunya de Barcelona, prop d'un domicili

⁹En una de les cartes a la seva promesa Mileva, el jove Einstein menciona Diògenes. El 17 de desembre de 1901, Albert escriu des de Schaffhausen (Suïssa) i es queixa de la marginació que sent per part de les instàncies acadèmiques. Comenta: «[...] quina societat que formen tots ells. Si Diògenes visqués avui, buscaria en va amb la seva llanterna un home honest.»

anterior de Campalans. Es diu que aquestes *enquesades* i dolços són simlutanis, a la Weyl, dues altres mencions a la relativitat. Recordem que Hermann Weyl havia estat a Barcelona l'any anterior i, potser, aprecià els pastissos. La fruita de Galileu tanca el menú de sòlids.

En la secció de líquids, les referències iròniques continuen. El vi Castell del Remei es qualifica de gravitatori, potser insinuant-ne la contundència. El xerès Tío Pepe, en canvi, és inercial, és a dir, que és en repòs o es mou en moviment uniforme. Hem interpretat la poma petita amb efecte Doppler com a sidra, pensant que es fa fermentant pomes petites. El xampany Codorniu és relativista i defleix la llum, probablement fent referència al caràcter translúcid que té el cava en mirar-lo a contrallum.

Ens ha costat molt la identificació del cafè «sobrali-ensis», però, com que la perseverança sembla que sempre es veu recompensada per l'èxit, finalment hem endevinat que volia dir de Sobral, població del Brasil on l'expedició britànica va observar l'eclipsi total de sol de 1919, amb l'objectiu de posar a prova la deflexió de la llum prevista en la teoria general de la relativitat. Juntament amb el cafè del Brasil, tan apreciat a Barcelona, es va servir copa i puro «vectorial». Ignorem si els nostres amics van aprofitar per ensenyar a Einstein a prendre el licor i el cafè barrejats, és a dir, el conegut *carajillo*.

El menú acaba establint el temps i l'espai del sopar. L'espai fou la residència de Rafael Campalans, al carrer de Rosselló, 168, de Barcelona, entre Enric Granados i Aribau. Pel que fa al temps, hem tingut força problemes per interpretar la referència que apareix: les segones calendes de març.

En el calendari romà, les calendes eren el primer dia de cada mes. Les de març eren especials perquè s'hi celebrava el començament de l'any que, més tard, passà al mes de gener. En el calendari romà antic, hi havia deu mesos, cosa que encara reflecteix el calendari actual quan conserva el noms dels mesos setè, vuitè, novè i desè (setembre, octubre, novembre i desembre) tot i que ocupin els llocs novè, desè, onzè i dotzè!

Els romans comptaven els dies anant enrere. Parla-ven del *pridie*, és a dir, la vigília, com el dia abans de, per exemple, les calendes. El dia anterior al *pridie* eren les terceres calendes, perquè li corresponia el número 3 començant a comptar a partir del dia 1. I així successivament, fins a arribar a no més de 10,¹⁰ ja que en el mes, a part de les calendes, hi havia dues altres referències, els idus i les nones. Amb tot això, resulta que la data escrita «segones calendes» no és correcta. Primer, perquè seria el 28 de febrer i sabem que el sopar fou el 27 de febrer; segon, perquè a Roma, com hem dit, no s'empraven les segones calendes, sinó que es parlava del

¹⁰Un dia molt assenyalat eren les sisenes o *sextes* calendes de març. En efecte, els anys de traspàs, s'afegia un dia després de les setenes calendes, de manera que aquell any tenia dues sisenes calendes i, per tant, s'anomenava *bisextil* o *bixest*.

pridie. Arribem a la conclusió, doncs, que aquí hi ha una errada: hauria de posar «III Kalendas» en lloc de «II».

Un cop resolt el dia, només cal comprovar que, efectivament, el 27 de febrer de 1923 estigués en l'any 44 de l'era einsteiniana. Einstein va néixer el 14 de març de 1879, moment en què s'inicià l'any 1 de l'era einsteiniana (les eres cronològiques no tenen any 0). El 14 de març de 1923, Einstein havia de complir 44 anys i, per tant, s'acabava l'any 44 de la seva era.

Com es pot veure, el sopar ofert a Einstein fou molt generós, tant en plats principals com en els postres i les begudes. Tenint en compte que molt probablement els plats eren abundants, l'experiència havia de ser notable.

Els hostes i els assistents

La identificació dels hostes del sopar no és gens difícil: Rafael Campalans i la seva muller, Conxita Permanyer, encapçalant la família. Sembla evident que cal atribuir-los la màxima responsabilitat en la iniciativa i l'elecció del menú. La cuinera fou, però, la mare de Rafael Campalans, segons recorda la família.

L'elaboració de les ironies «relativistes» va ser molt probablement el resultat d'una col·laboració amb terceres persones. Només podem especular, però, en primer lloc, ens atrevim a suposar que l'enginyer químic Casimir Lana Sarrate hi intervingué. Ell i Campalans es devien veure sovint a l'Escola Industrial, on tots dos eren professors de l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades, el centre d'enginyeria creat per la Mancomunitat per substituir l'Escola d'Enginyeria Industrial, que no va voler acceptar les seves regles del joc el 1917 (Lusa, 2003). Aquest Institut havia estat concebut i era dirigit per Esteve Terradas Illa, sens dubte un dels nexes d'unió entre els dos enginyers. Descartem la participació de Terradas tenint en compte la dramàtica situació familiar que visqué les setmanes prèvies a l'arribada d'Einstein a Barcelona. La seva filla petita, Helena, d'uns deu anys, morí afectada per una malaltia pulmonar que arrossegava des de l'any anterior. No creiem compatible aquesta situació en la participació en l'elaboració d'una peça d'humor.

En segon lloc, podem suposar també la intervenció d'una altra persona, el catedràtic d'Electrotècnica de l'Escola d'Enginyeria Industrial i de l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades, Bernat Lassaletta Perrin. La suposició es basa en el fet que, abans del sopar, tots ells compartiren una excursió a Poblet. A les fotos, que féu Casimir Lana Sarrate, hi veiem Einstein, Campalans i Lassaletta; aquest darrer conduí el cotxe, probablement el seu. Tots tres —Campalans, Lana, Lassaletta— eren enginyers, tenien formació científica, els interessaven la relativitat i la nova física, i treballaven en el mateix centre. A més, els unia l'amistat i el mestratge d'Esteve Terradas. És versemblant, doncs, imaginar-los uns

dies abans del sopar introduint els comentaris «relativistes» al menú confeccionat per la mare de Campalans, probablement supervisat per la seva dona.

Figura 1: Albert Einstein a Poblet; a l'esquerra de la fotografia Rafael Campalans i a la dreta Bernat Llassaletta. Foto: C. Lana Sarrate, *Mundo Gráfico* 1923, número 592 (7 de març)

Per la premsa sabem que assistiren al sopar el cònsol d'Alemanya, Ulrich von Hassell, i la seva dona, Ilse von Tirpitz. El cònsol estigué present en les conferències i en la recepció a l'Ajuntament de Barcelona. A més, apareix parlant amb Einstein a l'estació de França el dijous 1 de març, quan partí cap a Madrid. Von Hassell acabà sent una personalitat política molt coneguda. Després de Barcelona, assumí diverses ambaixades d'Alemanya i formà part del grup de suport a l'ascens del Partit Nacional Socialista al govern del país. Uns anys més tard, conspirà contra Hitler, el qual escapà de la bomba que anava dirigida contra ell, i Von Hassell fou executat el 1944 com un dels responsables de la conspiració.

Einstein menciona al seu diari la dona del cònsol, Ilse, que denomina «la filla de Tirpitz». En efecte, el seu pare era un polític alemany molt conservador, almirall retirat, que havia organitzat l'armada alemanya en la Primera Guerra Mundial. Glick s'estranyava de la relació d'Einstein amb la filla d'un personatge d'un perfil polític tan conservador, però el fet que fos l'esposa del cònsol ho explica tot. Probablement, trobà en la filla un tarannà diferent al del pare.

Suposem que Esteve Terradas assistí al sopar, tot i que no es menciona que hi fos present; de tota manera tenia el menú entre els seus papers, avui dipositats a l'Institut d'Estudis Catalans. La premsa esmenta la presència de Lana Sarrate, però no de Bernat Llassaletta, que hem de suposar que hi era. Es diu també que hi assistí Miquel Vidal i Guardiola, alt funcionari de l'Ajuntament de Barcelona, dirigent de la Lliga Regionalista. Vidal havia traduït al català el discurs que Einstein pronuncià a l'Ajuntament de Barcelona en ser rebut com a hoste il·lustre. Probablement, Vidal també traduí a l'alemany el discurs de l'alcalde accidental de

Barcelona, Enric Maynés, una còpia del qual es troba a l'expedient de l'arxiu administratiu municipal.

Molta música per a Einstein

Tot i que el sopar a can Campalans estava anunciat en molts diaris dies abans, *La Veu de Catalunya* del 28 de febrer de 1923 fou l'únic que en reproduí una petita ressenya. Hi diu:

«Fou servit el sopar conforme a una llista, bellament impresa, en caràcter gòtic, a dues tintes, i escrita en llatí relativista, per servir caràcter, més o menys, amb la teoria de la relativitat.// La distingida senyora Campalans féu gentilment els honors de la casa; i assistiren al sopar el cònsol d'Alemanya i en Vidal i Guardiola.// En Sanz de Maza [sic] executà bellíssimes composicions de guitarra.// El Trio Barcelona féu sentir escollides peces del seu millor repertori.// La notable soprano N'Andreu Fornells recità un enfilall de cançons de la terra.// L'eminent professor se'n sentí molt complagut, admirant en especial manera i amb vivíssim interès, les cançons catalanes.»

Sembla clar que, sabent que Einstein era un gran melòman, el programa d'actuacions també fou preparat a consciència. En primer lloc, com veiem, actuà el guitarrista Regino Sáinz de la Maza, molt amic de Campalans, un dels intèrprets espanyols més destacats del moment. Pocs anys després, per exemple, estrenà el *Concierto de Aranjuez* de Joaquín Rodrigo. A continuació, intervingué un Trio Barcelona que no hem pogut identificar, executant sens dubte peces clàssiques entre les preferides per Einstein, probablement Bach o Mozart. En canvi, Andreu Fornells fou una soprano molt coneguda, solista de l'Orfeó Català i protagonista de diverses òperes al Liceu. A la Biblioteca de Catalunya es conserven algunes gravacions seves.

La ressenya de *La Veu de Catalunya* menciona l'admiració d'Einstein per les cançons catalanes. De fet, disposem de més evidències en aquest sentit. En efecte, el dia següent del sopar, Einstein visità l'Escola Industrial de Barcelona, una visita que organitzà el mateix Campalans, que llavors també era director de l'Escola del Treball. Hi visità diferents aules, com diu *La Veu de Catalunya*, però probablement també dependències del Laboratori General d'Assaigs, dirigit per Esteve Terradas. El nucli central de la visita, però, foren diverses actuacions musicals:

«La "Penya de la Dansa" de l'esmentada Associació [Associació d'Estudiants de la Universitat Nova¹¹] tenia especial cura de tot el que

¹¹Universitat Nova era el nom que rebia l'Escola o Universitat Industrial en els ambients catalanistes.

Figura 2: Albert Einstein a l'Escola Industrial; al seu costat Pere Mias Codina, conseller de la Mancomunitat. Entre tots dos Carles Pi Sunyer

afectava a la festa que resultà molt agradosa, mostrant-se vivament complagut el professor. // La renomnada cobla "Barcelona" executà amb esperit "Davant la Verge", de [Enric] Morera; "El cavaller enamorat", de [Joan] Manén; "Les noies de Prats de Molló", de [Antoni] Juncà; "Per tu ploro", de [Pep] Ventura; puntejades per nombrosa concurrència. // També foren executats diferents ballets populars, sota la direcció d'En J. Rigall, de l'esbart Folk-lore de Catalunya. // Les danses i ballets, exquisits, meresqueren unànimes aplaudiments i efusives felicitacions de l'il·lustre homenatjat.»

Anys després, en una carta a Adolf Marx,¹² Einstein deia que, si no podia visitar Catalunya aquell any, continuaria gaudint de «les meravelloses cançons tradicionals catalanes que vaig rebre d'alguns amics en una anterior visita a Barcelona». Es referia a dos discos amb què va ser obsequiat en l'acte de l'Escola Industrial. La carta a Adolf Marx, de 21 de maig de 1934, que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya, en responia una altra que li comunicava que la Generalitat l'havia nomenat ciutadà honorari de Catalunya i que esperava que es traslladés a Barcelona, amb motiu del viatge que Einstein havia de fer a Madrid per prendre possessió de la càtedra especial que el Govern espanyol havia creat per ell (Sánchez Ron i Glick, 1983; Glick, 1984). Einstein

¹²No hem pogut identificar qui era Adolf Marx.

manifestà la seva gratitud al president de la Generalitat, Lluís Companys, tot i que, adduint raons de salut, anunciava que, molt probablement, no faria el viatge.

Complicitat política i ideològica

Entre els participants al sopar de can Campalans hi havia, sens dubte, una gran complicitat. Tots els presents eren de cultura germànica, cosa que en facilitava l'intercanvi. A més, Campalans i Terradas tenien un element «polític» en comú amb Einstein.

És sabut que Espanya es mantingué neutral durant la Primera Guerra Mundial. De fet, aquest era un element important per la presència de tants intel·lectuals alemanys després de la guerra, atès que les dràstiques condicions del Tractat de Versalles els havien imposat un boicot molt sever que havia comportat, per exemple, l'exclusió d'Alemanya de les organitzacions científiques internacionals.

La neutralitat no significà indiferència. Molts sectors es pronunciaren en favor o en contra dels contendents. El filòsof Eugeni d'Ors, juntament amb l'escriptor Miquel dels Sants Oliver, patrocinà l'Associació dels Amics de la Unitat Moral d'Europa, fundada el 27 de novembre de 1914 a l'Ateneu Barcelonès, on presentaren un manifest. Entre els signants hi trobem Terradas i Campalans, llavors abrandats noucentistes. Aquest manifest denunciava la guerra com una guerra civil entre europeus. L'enviaren a l'escriptor francès Romain Rolland, un dels pocs intel·lectuals francesos contraris a la guerra, que el difongué àmpliament. D'aquesta manera, el manifest de Barcelona tingué un cert impacte no solament a Espanya sinó a Europa.

És sabut que Einstein també participà en la signatura d'un manifest contrari a la guerra. Sent professor a Berlín, s'havia negat a subscriure un manifest que donava suport al kàiser alemany en la guerra, conegut com *el manifest dels 93*, nombre dels intel·lectuals més destacats que hi donaren suport. Hi eren tots els col·legues d'Einstein, començant per Max Planck. A mig octubre de 1914, Einstein, en canvi, signà un Manifest als Europeus, redactat pel fisiòleg Georg F. Nicolai, que promovia la unitat d'Europa i en denunciava la guerra. El manifest d'Einstein i Nicolai, que llavors no va ser imprès, rebé únicament el suport de dos professors alemanys més, Wilhelm Foerster, antic director de l'Observatori de Berlín, i el jove Otto Buek, que esdevingué professor de filosofia de la Universitat de Munic. Nicolai patí persecució per haver signat el manifest i s'exilià a Amèrica Llatina, on hagué d'emprendre una segona carrera científica i professional. Einstein, que era ciutadà suís, desenvolupà la seva militància antibel·licista sense més conseqüències. En realitat, aquesta és l'època en què formulà la teoria general de la relativitat.

Per consegüent, Campalans, Terradas i Einstein tenien en comú el fet d'haver-se manifestat contra la guerra,

tot i que les seves posicions polítiques no fossin coincidents. Campalans i Einstein eren els que, des d'un punt de vista ideològic, estaven més propers. Sabem que les converses entre ells dos foren intenses i, pel que fa Campalans, de força impacte (Riera, 1979).

Anys després, Campalans explicà que Einstein s'havia sorprès que ell es declarés al mateix temps nacionalista i socialista. Segons els esquemes polítics centreeuropeus, aquestes dues ideologies eren oposades. Campalans li explicà la posició del corrent socialista al qual pertanyia. Es dona el cas que, en aquell mateix moment, Campalans estava publicant una sèrie d'articles a *El Diluvio* en què argumentava, contra l'opinió de certs sectors de l'esquerra, que els treballadors amb consciència de classe a Catalunya també adquirien consciència de pertànyer a una nacionalitat oprimida. Quan Campalans es declarà socialista i nacionalista, Einstein li va dir: «Això no lliga!». Einstein acabà respectant el doble vessant de la lluita a Catalunya. Segons Campalans,¹³

«Al cap de cinc dies de conviure amb nosaltres i de copsar amb la seva perceptibilitat agudíssima els matisos més subtils i fràgils de la vida catalana, va dir-me el savi, seriosament, en eixir de visitar la Universitat Industrial: “Ara comprenc i justifico el vostre paradòxic *socialisme-nacionalista*. Però això no és *nacionalisme* veritable! Si em voleu creure, prescindiu d'aquest nom funest.”»

Glick (1984) especula que la major part de les converses entre Einstein i Campalans tingueren lloc el dia que el professor alemany passà a Barcelona, tornant de Saragossa i de camí a Berlín. Sense compromisos públics, en la intimitat, és possible que poguessin parlar llargament.

Recordem que la situació política i social a Barcelona era difícil. Mentre Einstein era a Madrid, el 10 de març fou assassinat Salvador Seguí, *el Noi del Sucre*, dirigent de la Confederació Nacional del Treball (CNT). D'aquesta manera s'atacava de ple un dels corrents del moviment obrer català, el més vinculat al socialisme. Recordem que Einstein havia mantingut una entrevista amb dirigents de la CNT el 27 de febrer, el mateix dia del sopar a can Campalans. Aquesta entrevista provocà l'únic problema polític del viatge d'Einstein, ja que la premsa recollí que Einstein s'havia declarat revolucionari científic, el mateix que eren els obrers en la societat. L'1 de març concedí una entrevista que reproduïren molts diaris per desmentir que ell s'hagués declarat revolucionari i es manifestà contrari al comunisme. Glick suposa que els periodistes havien atribuït a Einstein paraules pronunciades per Àngel Pestaña, el dirigent de la CNT amb qui s'entrevistà. El que els diaris explicaren correctament és la recomanació d'Einstein de llegir

¹³Campalans, *La Tralla*, 1 d'agost de 1923. Reproduït a Campalans (1933), 130–135.

Spinoza, un pensador jueu heterodox promotor d'una concepció laica del món. Anys més tard, el llavors dirigent comunista radical, Joaquim Maurin, escrigué a Einstein i li recordava aquestes paraules de Barcelona (Glick, 1984).

Rafael Campalans fou el mitjancer de l'entrevista d'Einstein amb els sindicalistes. Segur que després comentaren la conversa i el dramatisme de la lluita obrera a Catalunya. Pocs mesos després de la visita d'Einstein a Barcelona, el general Primo de Rivera donà un cop d'estat i establí un directori militar. Un dels objectius de les noves autoritats era fer desaparèixer l'obra de la Mancomunitat. Per exemple, establiren un pols amb el professorat i el personal d'administració de l'Escola Industrial de manera que el maig de 1924 n'hi havia 180 d'expulsats. Campalans, un dels afectats, escriví el 17 de maig a Einstein per explicar-li la situació i demanar-li que encapçalés un moviment de solidaritat a Europa que pressionés les autoritats espanyoles. En les convulsions d'aquell moment, ignorem si Einstein va poder o va voler fer alguna cosa pels seus amics catalans.

A la biografia d'Einstein de Carl Seelig s'afirma, sense cap més comentari, que el savi alemany va dimitir el 1923 de la Comissió per a la Cooperació Intel·lectual de la Lliga de Nacions a causa de la «qüestió catalana». En realitat, Einstein viatjà cap a Berlín el 15 de març i amb data del dia 21 va escriure a Pierre Comert una carta en què explicava la seva dimissió. Al mateix temps, envià igualment un carta oficial de dimissió a Albert Dufour Feronce, que inclou un paràgraf en el qual Glick suggereix que hi trobem la influència de Campalans i de l'estada a Catalunya. Einstein diu (Einstein, 1980, 73–74):

«La comissió ha afavorit una repressió de les minories culturals dels diferents països en crear [...] unes “comissions nacionals” que formen l'únic canal de comunicació entre els intel·lectuals d'un país i la comissió. Per tant, ha abandonat deliberadament la seva funció de suport moral d'aquestes minories nacionals en la seva lluita contra l'opressió.»

En realitat, Einstein tenia moltes raons per dimitir: s'havia produït a principi de 1923 l'ocupació francesa del Ruhr, havien entrat a la comissió representants de Mussolini, etc. En la frase citada, però, podem veure un eco de la situació de Catalunya, una minoria nacional sense possibilitat de tenir veu a la Societat de Nacions.

És més, Mathieu (Mathieu, 1991) ha fet notar que a partir de març de 1923 el compromís d'Einstein es mogué cap a l'esquerra. El 16 de març acceptà de ser el president honorari de la Federació d'Amics del Socors Obrer Internacional; al mes d'abril, ingressà al Comitè per a la represa de relacions amb la ciència soviètica; finalment, al juny, també ingressà a la Societat d'Amics

de la Rússia Nova. Tot i ser entitats molt properes a la Unió Soviètica, respecte de la qual Einstein s'havia mostrat —i es mostrà— recelós, optà per donar suport a entitats que pretenien la unió dels pobles europeus. Al mateix temps, també intensificà el seu compromís amb el moviment sionista, després de comprovar en persona la viabilitat del projecte de retornar a Palestina, tot i veure que s'havia de fer d'acord amb la població àrab (Matthieu, 1991, 58–59).

Acolliment càlid

El sopar organitzat per Campalans en honor d'Einstein és un exemple molt clar de la calidesa que Einstein notà a Barcelona. Al seu diari, on anotà molt poques coses referents a Barcelona, hi diu:¹⁴

«22–28 de febrer.¹⁵ Estada a Barcelona. Molta fatiga, però gent amable (Terradas, Campalans, Lana, la filla de Tirpitz), cançons populars, balls, Refectorium. ¡Ha estat agradable! 2 de març.¹⁶ Arribada a Madrid. Partida de Barcelona, càlid acomiadament. Terradas, cònsol alemany i la filla de Tirpitz, etc.»

Com veiem, Einstein volgué recordar la música popular catalana. De l'estada, tot i assenyalar-ne la fatiga, en destaca l'amabilitat i la calidesa. Vegeu que anotà els noms de persones que havien assistit al sopar de can Campalans.

Bibliografia

- BALCELLS, A., *Rafael Campalans, socialisme català*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona, 1985).
- CAMPALANS, R., *Política vol dir pedagogia*, Biblioteca d'Estudis Socials (Barcelona, 1933).
- EINSTEIN, A., *Mi visión del mundo*, edició de Carl Seelig, Tusquets (Barcelona, 1980).
- GLICK, T. F., Marginalia Einsteiniana, (*ciència*) any 4, núm. 38, 56–59 (maig 1984).
- GLICK, T. F., *Einstein y los españoles*, Alianza Universidad (Madrid, 1986).
- LUSA MONFORTE, G., El conflicto con la Diputación (1915). La plena incorporación al Estado (1917), *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales*, **13**, 3–40 (2003).
- MATHIEU, J. Ph. (coord.), *Albert Einstein. Oeuvres choisies 6: Écrits politiques*, CNRS (Paris, 1991).
- RIERA TUÈBOLS, S., Rafael Campalans, enginyer i polític, *L'Avenç*, **16**, 6–11 (maig 1979).
- ROCA ROSELL, A. (coord.), *Esteve Terradas Illa (1883-1950). Enginyeria, arquitectura i ciència a Espanya al segle xx*, La Salle (Barcelona, 2004).
- SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.), *Einstein en España*, Residencia de Estudiantes (Madrid, 2005).
- SÁNCHEZ RON, J. M., GLICK, T. F., *La España posible de la Segunda República. La oferta a Einstein de una cátedra extraordinaria en la Universidad Central (Madrid, 1933)*, Editorial de la Universidad Complutense (Madrid, 1983).
- SEELIG, C., *Albert Einstein*, Madrid, Espasa (2005). Traducció castellana de la tercera edició, 1956.

A la contraportada reproduïm el menú del sopar que es troba al Fons Terradas de l'Institut d'Estudis Catalans

¹⁴Reproduït a Glick, 1986.

¹⁵Sortí de Barcelona el matí de l'1 de març.

¹⁶Arribà a Madrid a quarts d'onze de la nit del dia 1 de març de 1923.

Els amics catalans d'Einstein conservaren per sempre el record d'haver-lo conegut. El 1924, Campalans posà Albert a un fill seu. No creiem equivocar-nos si afirmem que l'enginyer i la simpatia que demostraren Campalans i els seus col·legues en la preparació del sopar del 27 de febrer foren decisius en la càlida acollida d'Einstein a Barcelona. La física, punt de partida de la invitació d'Einstein i l'eix principal de la visita, es veié enfortida en un clima d'ironia i de bon humor.

Agraïments

Agraïm em primer lloc l'Institut d'Estudis Catalans i la família Terradas l'autorització per consultar i reproduir el menú del sopar de 1923. Per a l'elaboració d'aquest treball, hem necessitat el suport de moltes persones. Entre elles, hem de mencionar: Emma Suriñach, que coneixia les *enquesades* del Forn de Sant Jaume; Olga Del Colombo, que col·laborà en la traducció del menú i a treure l'entrellat de l'home platònic; Marta Viñuales, que ens suggerí la sidra com a resultat de pomes petites amb efecte Doppler; finalment, Jesús M. Montserrat, que revisà la transcripció llatina i féu observacions molt útils sobre diverses interpretacions, per exemple, en relació amb el calendari romà. Agraïm també a Alcía i Enriqueta Marlet Campalans la seva amable rebuda i els comentaris en relació amb els seus records familiars.